

הרב ישראל דנדרוביץ

מגיד שיעורי הירושלמי בקול הדף

מח"ס 'הנחמדים מזהב', ערך

גלות וגאולה אצל הצדיקים במחשבת רבותינו החידושי הרי"ם והשפת אמת

אם כי מצד עצמם אין הצדיקים מצויים בתוך הגלות, הרי שמדעתם ומרצונם הם מכניסים את עצמם אל הגלות כדי להכין את כלל ישראל לגאולה • הגלות מול הגאולה הוא עניין הפירוד מול האחדות, והצדיקים שהם בחינת יוסף הצדיק, כוללים יחד את בני ישראל אל הגאולה השלימה

הצדיקים אינם מצויים בגלות

במשנתם העמוקה של רבותינו החידושי הרי"ם ונכדו השפת אמת זיע"א¹, בה הם מסבירים לנו את מהותה ותפקידה של הגלות אצל בני ישראל, אנו למדים כי הרובד הנעלה של בני ישראל – הלוא הם הצדיקים, אינם מצויים בגלות! הגלות כשלעצמה אינה משפיעה עליהם כלום, הם אינם כפופים תחת עול השעבוד, והם בבחינת גאולה תמידית.

לפי פשוטו נעוצה הסיבה לכך בהשקפה הרואה את הגלות כפועל יוצא ממצב רוחני נמוך בו מצויים בני ישראל. הגלות הרי היא מצב של הסתר אורו של הקב"ה והתרחקות מקדושתו העליונה, כתוצאה של חטאים ועוונות של טרום זמן התיקון השלם.

כך שמימד הגלות המסמל למעשה את ריחוקם של בני ישראל מאביהם שבשמים, אינו יכול להיאמר כי אם דווקא על אלה שהם אכן רחוקים מאורו של הקב"ה, והם אלה המצויים בגלות. כך שדווקא הבינונים והרשעים, אלה שחטאו ופגמו, הם מי שמצויים בגלות.

לעומת זאת, הצדיקים שהם עובדי ה' בכל מהותם, הרי הם דבקים בקב"ה בתכלית השלימות ונהנים מזיו אורו, הם מצויים במדרגה רוחנית נעלית ורחוקים מחטאים בתכלית

1. כמודגש בכל מאמרינו הקודמים: אין בדברינו במאמר זה כל קביעת פירוש או הסבר בדברי רבותינו הקדושים, כי מי יאמר לבי לירד אפילו לתחילת דעתם של רבותינו. כל האמור כאן הוא כעין הרצאת דברים מהבנת הכותב גרידא, ולוואי יהא זה אחד משבעים הפנים הנדרשים לתורה. לתועלת המעיינים ציינתי בשולי הגליון את מראי המקומות לקטעים המרכזיים ששימשוני בבניית המאמר, ולעתים אף ציטטתי את הדברים בלשונם. [הערת המערכת: גם משמיה דאדמו"ר הזקן בעל התניא איתמר (פלא הרימון להרה"ק ר' הלל מפאריטש לספר שמות עמוד ז) שלפני רשב"י לא נחרב הבית].

הריחוק, כך שהם מצויים מעל לעולם הטבע בו קיימת הגלות, והם במצב של גאולה תמידית.

והאמת נראה: ולא עבדים לעבדים

השפת אמת מביא הסבר זה, שברור כי הוא נכון כשלעצמו, והוא יורד לעומק הדברים בנדבך פנימי יותר, עליו הוא כותב 'והאמת נראה':

ישנו כלל גדול הנדרש על הפסוק²: "כִּי לִי בְנֵי יִשְׂרָאֵל עֲבָדִים עֲבָדֵי הֵם" – "ולא עבדים לעבדים"³. כלל זה קובע ואומר כי בני ישראל הם למעשה עבדיו של הקב"ה, ומשכך הם אינם יכולים להיות עבדים לבני אדם אחרים בעולם שאף הם עבדים של הקב"ה.

לכאורה, עומד כלל זה בסתירה מהותית לעצם הגלות והשיעבוד של בני ישראל אצל אומות העולם. אם בני ישראל הם עבדיו של הקב"ה, כיצד יתכן שאומות העולם משתלטות על בני ישראל ומושלות בהם להכניסם תחת עול הגלות אצלם.

התשובה לכך היא, כי כל עוד שבני ישראל נמצאים תחת עול מלכות הקב"ה והם מקיימים את תפקידם כעבדי הקב"ה, אין כל שליטה לאומות העולם עליהם, כי אכן 'עבדי הם ולא עבדים לעבדים'. הגלות אל בין אומות העולם אינה מתחילה כי אם בזמן שבני ישראל פורקים מעליהם את עול מלכות שמים, ואם מבחינת בני ישראל אין הם עבדי הקב"ה, הרי שזה נותן את האפשרות לאומות העולם להשתלט עליהם ולהכניסם אל הגלות.

ומכיון שהא בהא תליא, הרי שעוצם ותוקף הגלות משתנה בהתאם לעול מלכות שמים בה מצויים בני ישראל. וככל שבני ישראל מקבלים על עצמם יותר ויותר את עול מלכותו יתברך, כך הם יוצאים מתחת עול שיעבוד אומות העולם⁴. וכך גם להיפך, רח"ל⁵.

2. ויקרא כה נה.

3. בבא מציעא י א.

4. יעוין 'לב שמחה' (פסח תשל"ח, ג' דחווה"מ): "שמעתי מכ"ק אאמוז"ל בליל הסדר בהיותו בווארשא, שהשפת אמת אמר שב'אנא ה' יכולין לבקש ולפעול כל הנצרך, כל מה שרוצים. העולם הבין כוונתו ל'אנא ה' הושיעה נא'. ואמר כ"ק אאמוז"ל שהוא יודע שהכוונה ל'אנא ה' כי אני עבדך'.

ומה השייכות לפסח. רק באמת היאך יכולין לומר 'אנא ה' כי אני עבדך' ולהדמות לדוד המלך ע"ה כי אני עבדך. אלא דאיתא בגמרא ענין הלל בפסח, הללו עבדי ה' ולא עבדי פרעה, שהרי לחירות יצאו. והיינו שבפסח נקראים עבדי ה' ומצויין בזו הבחינה כ לי בני ישראל עבדים, אזי יכולין לבקש ולפעול באנא ה' כי אני עבדך'. ולהאמור כאן בשם השפת אמת, מאירים הדברים ביותר, שכן גאולת ישראל היא בגילוי המוחלט של העבדות להקב"ה, ובחג הפסח בו יצאנו מעבדות לחירות, והוא שורש כל הגאולות, באו ישראל לדרגה הגבוהה ביותר של העבדות להקב"ה.

5. 'שפת אמת' חנוכה תרל"ד ליל ד: "דכתיב עבדי הם ולא עבדים לעבדים. ואיך יוכלו האומות למלוך על ישראל רק על ידי שמסירים מלכות שמים מבני ישראל וכפי הסרת העול מלכות שמים מבני ישראל כמו כן יש להם ממשלה". וראה עוד 'שפת אמת' בהר תרל"ו: "בפסוק 'כי לי בני ישראל עבדים עבדי הם'. הלשון

עבודת ה' – מטעים השפת אמת – אינה מאפשרת עבודת נוספת, בהיותה עבודת מוחלטת וגמורה. כל עובד ה' צריך להיות עבד נאמן בשלימות ואין לו כל מקום לעבודת אחרת, כי כל עבודת מגיעה למעשה על חשבון העבודת לה', והרי עבדי הם ולא עבדים לעבדים.

זו אם כן הסיבה שהצדיקים המצויים באופן מוחלט בתוך עבודתם לה', והם מיוחדים לתפקיד זה בכל מהותם, אינם שייכים כלל לעניין הגלות והשיעבוד. כי מחמת היותם עבדים להקב"ה הרי שלא ייתכן שיחול עליהם שום עבודת אחרת. ההתבטלות המוחלטת של הצדיקים אל הקב"ה, כעבדא קמיה מריה, היא זו שמרוממת אותם אל עולם גבוה ונושג בו אין הם נכנסים תחת שיעבוד של גלות וכיוצא בזה.⁶

שבטו של לוי

לעתים יש להבנה זו גם נוכחות ממשית, וכמו בגלות מצרים בה אנו מוצאים כי הגלות לא החלה כל עוד ששבטי י-ה היו בחיים⁷. וגם לאחר שהחל השעבוד, אומרים לנו חז"ל⁸: **"אמר רבי יהושע בן לוי, שבטו של לוי פנוי היה מעבודת פרך"**, כשבט לוי הוא המצוין את מי שהובדל לעבוד את ה' ולשרתו⁹. ועל כולם, אנו רואים כי צדיק הדור - משה רבינו, שהיה גדל בפלטרין של מלך¹⁰, לא עבד את עבודת הפרך.

זו דוגמא ברורה לגלות שלא השפיעה כלום על הצדיקים בכלל, ועל משה רבינו – צדיק הדור בפרט. בני ישראל ככלל היו בתוך גלות מצרים, השתעבדו תחת סבלות מצרים, ואילו הצדיקים היו מורמים מעם וחופשיים מהגלות על כל מובניה.

אך גם בשאר הגלויות – באותם המקרים שכלפי חוץ אין הדבר נראה כן, ברור שבמישור הרעיוני שהוא למעשה עיקרו של הגלות, אין לגלות כל השפעה על הצדיקים. כך שגם

כפול. 'זלי בני ישראל עבדים' הוא מצד בחירת ה' בבני ישראל. 'עבדי הם' מצד בחירת בני ישראל לקבל עליהם עול מלכותו ית'. כמ"ש ה' האמרת וה' האמירך כו'. וכפי מה שמקבלין להיות עבדי ה' כך מתקיים סוף הפסוק 'לא ימכרו ממכרת עבד'. וזהו שאיתא במשנה 'המקבל עליו עול תורה מעבירין ממנו עול מלכות' כנ"ל. [הערת המערכת: עיין מהר"ל בגבורות ה'].

6. 'שפת אמת' ליקוטים שמות: "ראה ראיתי כו' זו ראיית מעשה העגל שנאמר ראיתי וגו' העם הזה וגו', ויתכן לרמז שהגלות היה על ידי סיבת החטא, ולכן שבט לוי שלא חטאו בעגל לא היה עליהם השיעבוד. והאמת נראה, כי שבט לוי שהיו מיוחדים להיות עובדי ה' במשכן ובמקדש כהנים ולוים ולכן לא חל עליהם עבודת אחרת. כדאיתא במדרש, לוי לא יטעון שהוא טוען הארון. והוא הדין שלא יעבוד עבודת עבד, הואיל ועתיד להיות עובד במזבח ה'. ושורש הסיבה היה ממעשה העגל שלא טעו בו הלוים".

7. שמות רבה א ח.

8. שמות רבה ה טז.

9. השווה: רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פי"ג הל' יב-יג.

10. שמות רבה א כו.

אם בגלויות הרבות בהם מצוי כלל ישראל במשך כל הדורות, נראה לעתים כאילו אף הצדיקים מצויים בדיכוי השעבוד ואסורים בכבלי הגלות, הרי שהאמת היא שמבחינה רוחנית הם בפועל משוחררים לחלוטין.

והראיה לכך היא שהרי גלות מצרים היא השורש לכל הגלויות¹¹, ואם בגלות מצרים לא הייתה שליטה על הצדיקים כאמור, הרי שגם בגלויות שבאו לאחר מכן כהמשך לגלות מצרים, אין כל שליטה על הצדיקים. כי המשמעות האמיתית של הגלות אינה באה במאפיינים הגופניים והגשמיים שלה, כי אם במובנים הנפשיים והרוחניים. ובמובנים אלו אין כל שליטה גלותית על הצדיקים ועובדי ה' כראוי.

מכניסים את עצמם אל הגלות

אולם זאת עלינו לדעת, שאם כי שליטה ועול של גלות לא מצוי אצל הצדיקים, הרי שהצדיקים מכניסים את עצמם, מדעתם ומרצונם, אל תוך הגלות, וזאת כדי להביא בכך את הגאולה לכלל ישראל.

ודוגמא מפורסמת לכך היא ירמיהו הנביא שלא היה משועבד בשבי הגלות, ובכל זאת הוא הכניס את עצמו מרצונו אל תוך הגלות, וכמו שהמדרש מספר¹²: "והיה ירמיה רואה כת של בחורים נתונים בקולרין, ונותן את ראשו עמהם, ונבזזראדן בא ומעבירו מהן. וחוזר ורואה כת של זקנים שלולים בשלשלאות, ונותן את צוארן עליהם, ובא נבזזראדן ומעבירו מהן".

בכך דבקים הצדיקים במידותיו של הקב"ה, שכן אצל השכינה הקדושה אנו מוצאים כי היא מכניסה את עצמה אל תוך הגלות והיא יורדת אל בני ישראל גם בהיותם שרויים בחושך הגלות. הלוא חז"ל מסברים את אוזנינו כי השכינה הקדושה נטלה מקלה ותרמילה ונדדה עם בני ישראל בנתיבות גלותם¹³:

"תניא, רבי שמעון בן יוחי אומר, בוא וראה כמה חביבין ישראל לפני הקדוש ברוך הוא. שבכל מקום שגלו שכינה עמהן. גלו למצרים שכינה עמהן, שנאמר¹⁴ 'הַגְּלָהּ נְגִלְתִּי אֶל בֵּית אָבִיךָ בְּהִיּוֹתְךָ בְּמִצְרַיִם' וגו'. גלו לבבל שכינה עמהן, שנאמר¹⁵ 'לְמַעַנְכֶם שְׁלַחְתִּי

11. השווה לדברי השפת אמת' שמות תרל"ג ד"ה מ"ש: "כי גלות מצרים היה שורש לכל הגליות. לכן מזכירין בכל יום יציאת מצרים. וגאולת מצרים היה הכנה לכל הגאולות. לזאת ביקש משה רבינו ע"ה להיות הגאולה אף כשיהיו מחוסרי אמנה. ויש לומר דהוציא זה ממה שנאמר אשר אהיה בצרות אחרות היה לרמוז לו שכל הצרות תלוין בגאולה זו כנ"ל", ועוד האריך בזה במקומות רבים.

12. איכה רבה, פתיחות לד.

13. מגילה כט א.

14. שמואל א' ב כז.

15. ישעיהו מג יד.

בְּבִלָּהּ. ואף כשהן עתידין ליגאל שכינה עמהן, שנאמר¹⁶ 'וְשָׁב ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת שְׁבוּתֶךָ', 'והשיב' לא נאמר אלא 'ושב', מלמד שהקדוש ברוך הוא שב עמהן מבין הגליות".

ואם כך נוהגת השכינה הקדושה, הרי שהצדיקים הדבקים בקב"ה בוודאי עושים כך, והרי הם מכניסים את עצמם אל תוך הגלות למרות שמצד עצמם הם במדרגה מרוממת יותר¹⁷.

כך שבסופו של דבר מצויים הצדיקים בגלות, אולם לא באופן שהגלות שולטת עליהם ומשעבדת אותם, כי אם באופן של בחירה עצמית והסכמה לשאת את עול הגלות מתוך העדפת טובת הכלל ובכך להכשיר את הדרך לגאולה הכללית.

החידושי הרי"ם: אין גלות שהן עליון על העולם

יסוד הדבר מצוי ב'ספר הזכות'¹⁸, הספר אותו כתב החידושי הרי"ם בכתבת ידו. שם, בפתח רעיון עמוק אודות תפקידם של בני ישראל בהיותם בגלות, מקדים רבינו וכותב:

וחנני השם יתברך בחסדו, הנה ארבע בחינות בישראל: אבות, י"ב שבטים, שבעים נפש, וששים רבוא¹⁹, כמו שאיתא במדרש²⁰, נגד ארבע עולמות. ומצד אבות וי"ב שבטים - אין גלות שהן עליון על העולם, רק בבחינת שבעים נפש מתחיל - שמכוונין נגד שבעים אומות²¹.

נותן לנו איפוא החידושי הרי"ם כלל גדול בתורת הגלות והגאולה: כל עניין הגלות אינו מצוי כי אם החל מה'שבעים נפש' אשר ירדו למצרים, ומהם עד לריבוי העצום של

16. דברים ל ג.

17. 'שפת אמת' ויגש תר"נ ד"ה בפסוק: 'ולצורך בניו אחריו כדי שיזכו להיות גוי גדול חייבו המקום ב"ה לירד למצרים. ואמר אנכי ארד. כאשר השכינה הקדושה ירדה למצרים בעבור בני ישראל, כמו שאמרו גלו למצרים שכינה עמהם וכן לבבל כו'. כמו כן וכל שכן שצריכים הצדיקים לירד עם כלל ישראל בגלות. ובמדרש גם עלה לרבות צדיקים אחרים. היינו הצדיקים שמכניסים עצמן לגלות עבור כללות ישראל כיעקב אבינו ע"ה".

18. 'ספר הזכות' תחילת פרשת שמות.

19. ויש להבחין כי בד בבד עם ירידת הדרגה מתרבה המספר, וכבר כתב בזה רבינו השפת אמת (ויגש תרמ"ט ד"ה בפסוק): "דידוע ד' מדריות שיש בבני ישראל, אבות וי"ב שבטים ושבעים נפש וששים ריבוא כמ"ש בדברי קדשו של אמו"ז ז"ל. כי הנה כל מה שיורדין במדריגה מתרבה ביותר כמ"ש בספר הישר לר"ת ז"ל (שער יא)".

20. במדבר רבה ב יד.

21. בנוסח נוסף המצוי ב'ספר הזכות', אנו מוצאים את הרעיון במילים הבאות: "ויש ארבע בחינות: אבות, י"ב שבטים, שבעים נפש וששים רבוא, נגד אצילות בריאה יצירה עשיה. וכתוב (דברים לב ח) 'גבולות עמים למספר בני ישראל', שמן בחינת שבעים נפש שכנגד שבעים אומות שם מתחיל המלחמה. אבל בבחינת אבות וי"ב שבטים אין אחיזה, והם עם שבעים נפש בגלות להכנת הגאולה שנעשו ששים רבוא".

הששים רבוא שהיו בעת הגאולה ממצרים. לעומת זאת, האבות והשבטים, הם בדרגה עילאית יותר מהעולם, ואין בהם כלל את הבחינה הזו של גלות.

כשהקב"ה אמר ליעקב אבינו כי עליו לרדת למצרים, הוא הטמין בתוך הדברים את סוד הגלות והגאולה. וכמו שנאמר²²: "וַיֹּאמֶר אֱלֹהֵי אֲבִיךָ אֶל תִּירָא מִצְרַיִם אֶת כִּי לְגוֹי גָדוֹל אֲשִׁימְךָ שָׁם. אֲנֹכִי אֲרַד עִמָּךְ מִצְרַיִם וְאֲנֹכִי אֶעֱלֶךָ גַם עִלָּה".

ירידת יעקב אבינו הייתה לצורך הגלות של בניו, אך הבטיחו הקב"ה 'וְאֲנֹכִי אֶעֱלֶךָ גַם עִלָּה' – אתה הוא זה שגם תעלה אותם, כי הנקודה הזו של יעקב אבינו, שהוא בעצמו לא היה בגלות כאמור, הייתה מצויה בתוך בני ישראל, והיא זו שקרבה אותם אל הגאולה והעלייה ממצרים.

וכמקרא שכתוב²³: "וְאֵלֶּה שְׁמוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הַבָּאִים מִצְרַיִם אֵת יַעֲקֹב אִישׁ וּבֵיתוֹ בָּאוּ" – בני ישראל באו עם כוחו של יעקב אבינו, וככל שהגלות צירפה וזיככה את בני ישראל, הם התקרבו ובאו לדרגת יעקב אבינו – ובכך הייתה להם הגאולה²⁴.

השל"ה הקדוש: אי אפשר להיות שולט בו גלות

מעניין למצוא את יסודו של רעיון זה, לפיו הצדיקים אינם מצויים בגלות, כבר בדברי רבינו השל"ה הקדוש²⁵:

והנה נשמות ישראל גבוהים, אבל נשמת משה גבוה מעל גבוהים. אם כן, מאחר שנשמת משה גבוה ומעולה כל כך, אי אפשר להיות שולט בו גלות, וכל שבטו ניצל בזכותו, כי הם קרובים אליו, וישראל שירדו ממעלתו אפשר להם גלות, אבל מאחר שהם יונקים ממשה רבינו ע"ה מתקיים בהם עמם אנכי בצרה.

השל"ה הקדוש מסביר שנשמתו של משה רבינו הייתה חצובה ממקור נעלה ונשגב כל כך, שענייני הגלות הגשמיים לא היו יכולים להשפיע עליה ולא כלום. יתירה על זאת, גם שבט לוי – השבט הקרוב למשה רבינו, ניצל מעניין הגלות בזכותו של משה רבינו שהיה מרוםם בהרבה מעל מהות הגלות.

ואף בני ישראל, שלא היו קרובים כל כך אל משה רבינו עד שהם ינצלו מהגלות בזכותו לגמרי – עדיין היה בכוח קרבתם למשה רבינו כדי להמתיק את גלותם, והם זכו שהקב"ה יהיה עמם בתוך הגלות למגן ולמושיע.

22. בראשית מו ג-ד.

23. שמות א א.

24. 'שפת אמת' בשלח תרמ"ב ד"ה בפסוק: "כאשר ידוע סדרן של בני ישראל: אבות וי"ב שבטים ושבעים נפש ושים רבוא, וכאשר נגאלו ממצרים החזירו ממדרגה למדרגה לבחינות שבעים ושנים עשר שבטים כנ"ל, והיו דבוקים ב'שורש'. וראה עוד 'שפת אמת' במדבר תרל"ד ד"ה ובמדרש.

25. 'שני לוחות הברית' מסכת פסחים מצה עשירה אות יא.

המקבילה הרעיונית בין דברי החידושי הרי"ם לדברי השל"ה הקדוש היא ברורה: הצדיקים אינם מצויים בתוך הגלות, שכן נשמתם גבוהה מכדי שהגלות תוכל לשלוט בהם. החידושי הרי"ם הטעים זאת כלפי האבות והשבטים, והשל"ה הקדוש הטעים זאת כלפי משה רבינו – ודא ודא אחת היא.

ועלינו להוסיף על כך את המשמעות המעמיקה יותר שנתן לכך השפת אמת, שהעדר הגלות אצל הצדיקים אין זו רק תוצאה של דרגה רוחנית שהיא גבוהה יותר מבחינת הגלות, כי אם סתירה מהותית שלא תיתכן: מי שהוא עבד ה' אינו יכול להיות עבד של אחרים, ולכן הצדיקים עובדי ה' אינם יכולים להיות תוך עול ושיעבוד זר, בהיותם מסורים לגמרי לעבודת ה'.

'שמעתי מפה קודש מרן מגור שליט"א'

חסידו המובהק של השפת אמת, הגאון רבי שאול משה מויערשוב, בספרו 'פרדס שאול', מביא שמועה נפלאה אותה שמע בעצמו מפה קודשו של רבו, אודות עניין זה של הצדיקים שאינם מצויים בגלות והמסתעף מכך. ומפני החידוש שבדבר, נעתיק זאת כאן בלשונו²⁶:

שמעתי מפה קודש מרן מגור שליט"א²⁷ שאמר לפרש מה דאמרו ז"ל²⁸ כי תקנו ארבע כוסות כנגד ארבע לשונות של גאולה, והוצאתי והצלתי וגאלתי ולקחתי. וצריך ביאור ענין הארבע לשונות של גאולה.

ואמר בזה, כי בגלות מצרים היה שלשה מיני גלות: יש שלא היו כלל בשיעבוד מצרים כמו כל שבט לוי, שהיו בני חורין מן השיעבוד כדאיתא במדרש²⁹, רק שגלות שלהם היה שהם במצרים. ויש שהיו גלות שלהם - שעבדו בחומר ובלבנים, והיו מרגישים בזה כוח השיעבוד. ויש שלא הרגישו כלל, כי היו משוקעים בעבודה, והיו סובלים ולא ידעו כלל כי אינן ראויין להיות עבדים עובדים בחומר ולבנים כי הם עם בני ישראל.

וזה מפורש בקרא 'והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים' היינו אותן אנשים שלא היו מרגישים בשיעבוד כלל והיו סובלים העבודה, לכן הוצרכו בזה לגאולה, שיהיו יוצאים משיעבוד ומסבלותם. 'והצלתי אתכם מעבודתם' היינו אותן אנשים שהיו מרגישים בעבודה והיה קשה עליהם השיעבוד, והיה הגאולה שלהם בלשון 'והצלתי אתכם מעבודתם'. ועל אותן שלא היו משועבדים כלל, על זה נאמר 'וגאלתי אתכם' - סתם

26. 'פרדס שאול' פרשת שמות ד"ה ראה.

27. בהערת המהדיר, בן המחבר זצ"ל, מצויין כי הכוונה לרבינו השפת אמת.

28. תלמוד ירושלמי מסכת פסחים פ"י ה"א: "רבי יוחנן בשם רבי בנייה, כנגד ארבע גאולות, לכן אמור לבני ישראל אני ה' והוצאתי אתכם וגו' ולקחתי אתכם לי לעם וגו' – והוצאתי והצלתי וגאלתי ולקחתי".

29. שמות רבה ה טז.

גאולה. והגאולה 'לקחתי אתכם לי לעם' זה היה כולל לכולם, וזה הענין ארבע לשונות של גאולה, עד כאן דברי קדשו³⁰.

השפת אמת בתורה שבכתב

רעיון חשוב זה מצוי בשינויים קלים גם בכתבי השפת אמת עצמו, וכדי לקבל את המבט הנכון על הדברים, הצבנו זה לעומת זה גם את הרעיון כפי שהוא יצא מקולמוסו של השפת אמת, ובהמשך דברינו נתבונן ונסדר מבין שניהם את הנוגע לעניננו.

וזה לשון השפת אמת³¹:

בפסוק 'וימת מלך מצרים כו' ויאנחו בני ישראל' כו'. פירש מו"ז ז"ל כי קודם שמת היו שרוים כל כך בגלות כי לא הרגישו שהם בגלות, ועתה התחיל קצת גאולה שהבינו הגלות והתאנחו. וכן פירש מה שנאמר 'והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים' שלא יוכלו לסבול דרך מצרים כו'.

ובוודאי יש בכל גלות הרבה מדריגות. ואיתא 'מוציא אסירים פודה עניים ועוזר דלים'. והם שלשה בחינות: הבינונים שהם במאסר בגלות, ואינם יכולים להרחיב נקודה חיות אלקות שבהם, ועל זה נאמר 'מוציא אסירים'. 'ופודה עניים' הם הצדיקים שבעצמם אינם בגלות רק בעבור הכלל, כמו שהיה במשה רבינו ע"ה 'ומשה היה רועה - מוכן לגאולה', פירוש, כי לא היה בעצם בגלות, רק הכנה לגאול את ישראל. וכמו כן הארת השבעים נפש שבאו למצרים, להיות הכנה לגאולה. ועליהם נאמר 'פודה עניים'. 'ועוזר דלים' הם השפלים שאינם מרגישין כלל הגלות ואלה צריכין ישועה גדולה. והוא ראשית הגאולה כמו שנאמר 'והוצאתי כו' מתחת סבלות מצרים'.

ולכן יש ד' לשונות של גאולה. 'ולקחתי אתכם לי לעם' זה תכלית הגאולה העליונה, שבעבור זה היה כל הגלות. ומעין זה נמצא בכל גלות. וגדולה מזו נראה שגם בכל פרט ופרט נמצא כל אלה המדריגות, שיש בכל איש ישראל איזה בחינה שהוא בן חורין. בפרט אחר יציאת מצרים יש חלק חירות בכל איש ישראל, וזה החלק מסייע לאדם, והוא הכנה לגאולה, דכמו שהוא בכלל כמו כן בפרט.

30. ויעיון שם שפירש עם זה את דברי הפסוק (שמות ג ז): 'ויאמר ה' ראה ראיתי את עמי אשר בְּמִצְרַיִם וְאֶת צַעֲקָתָם שָׁמַעְתִּי מִפְּנֵי נַגְשָׁיו כִּי יִדְעֹתִי אֶת מִכְאָבֵיָו' – "והערו בזה המפרשים להבין לשון המקרא שיש בזה שינוי לשונות ואינו מובן לכל רואה, ונראה לפרש הפסוקים הנ"ל בעז"ת. בהקדם מה ששמעתי... ובזה מובן היטב לשון הקרא הנ"ל, דזה רמז הש"ת למשה כאן גם כן, וזהו שאמר ליה: 'ראה ראיתי את עמי אשר בְּמִצְרַיִם' היינו לרמוז על אותן שגלות שלהן הוא במה שהם במצרים, אף שאינם בכלל העבודה. 'וְאֶת צַעֲקָתָם שָׁמַעְתִּי מִפְּנֵי נַגְשָׁיו' היינו אותן שעובדים בעבודה והמה צועקים מעבודתם. 'כִּי יִדְעֹתִי אֶת מִכְאָבֵיָו' זה רומז על אותם שאינם מרגישים כלל וסובלים הגלות, שחושבים כי כן ראוי להם, אבל אני ידעתי את מכאוביו כי אין ראוי להם להיות עבדים, ולכן ילך לגאלם, ואתי שפיר.

31. 'שפת אמת' שמות תרנ"ו ד"ה בפסוק.

'מוציא אִסִּירִים וּפְדֵה עֲנוּיִם וְעוֹזֵר דָּלִים'

מתוך דברי השפת אמת בתורתו שבכתב ובתורתו שבעל פה עולים הדברים הבאים המלמדים אותנו על הרובדים המצויים בבני ישראל, כלפי עניין זה של שהייתם בגלות.

כמו שכלל ישראל מורכב משלושה חלקים: צבור – צדיקים בינונים ורשעים, כך גם הגלות מחולקת לשלושה בחינות, כנגד כל חלק וחלק מבני ישראל, כשכל אחד מצוי בבחינת הגלות המתאימה לו.

אף הגאולה העתידה בה עתיד הקב"ה להוציא את בני ישראל מגלותם תהיה לכל אחד ואחד מאותה דרגת הגלות בה הוא מצוי. ולזה נתכוונו אנשי כנסת הגדולה במטבע שטבעו בסדר התפילה: "מוציא אִסִּירִים וּפְדֵה עֲנוּיִם וְעוֹזֵר דָּלִים".

הצדיקים הם הבחינה של 'פודה ענויים'. הם כשלעצמם אינם צריכים להיות בגלות בהיותם מתוקנים לגמרי, והם כבר עומדים בבחינת הגאולה העתידה. אלא שבענוותנותם ובצדקתם הרי הם מכניסים את עצמם מרצונם ומדעתם אל תוך הגלות, וזאת כמסירות נפשם עבור הכלל. כי על ידי שהם מצויים בתוך הגלות הרי הם מכשירים את הקרקע ומכינים את בני ישראל לבוא הגאולה.

הדרגה הנמוכה ביותר מצויה כמובן אצל הרשעים, והם הכלולים בתוך 'עוזר דלים', בהיותם דלים ואביונים מכל שמץ של רוחניות ויבשים מכל לחלוות של קדושה, ועד כדי כך שהם 'סובלים' את הגלות, ואינם מרגישים בבעיה החמורה הכרוכה בכך³². הם לא מודעים כלל לכך שבהיותם בני העם הנבחר אין הם צריכים לעבוד בחומר ובלבנים ולהשתעבד תחת עול זר. "הם השפלים שאינם מרגישים כלל הגלות - ואלה צריכין ישועה גדולה".

ויש את הדרגה האמצעית – דרגת הבינונים, שהם בבחינת 'מוציא אסירים'. הם מודעים להיותם 'אסירים' שכן הם מכירים בכך שהם מצויים בחשכת הגלות ובמאסר היצר, אך מאידך אין הם מסוגלים להכריע את היצר הרע ולנצחו. הגלות שלהם היא מה שאין בכוחם להרחיב את הנקודה האלוקית המצויה בתוכם ולהביאה לידי שליטה מוחלטת על כל מעשיהם ומחשבותם.

לשונות של גאולה

ועתיד הקב"ה לגאול את בני ישראל, על כל חלקיהם, מתוך הגלות ולהביאם אל הגאולה השלימה, כשעל כך בא הרמז בארבע לשונות של גאולה בהם השתמש הקב"ה כלפי גאולת

32. על עניין זה שפירש החידושי הרי"ם כי הגלות ב'סבלות מצרים' היינו שהם יכלו 'לסבול' את מצרים, האריך השפת אמת בכמה מקומות, וראה ב'ליקוטי הרי"ם', שמות ב כג ושם ו ז, שציין לכל האמור בעניין זה, ואף הביא מדברי השפתי צדיק והשם משמואל שהביאו דברי החידושי הרי"ם.

ישראל: "והוצאתי והצלתי וגאלתי ולקחתי". וכמו שנאמר (שמות ו ו-ז): "לִכְן אָמַר לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֲנִי ה' וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מִתַּחַת סְבֻלַת מִצְרַיִם וְהִצַּלְתִּי אֶתְכֶם מֵעַבְדֹתֵם וְגֵאלְתִּי אֶתְכֶם בְּזְרוּעַ נְטוּיָה וּבְשִׁפְטִים גְּדֹלִים. וְלִקַּחְתִּי אֶתְכֶם לִי לְעָם וְהִיִּיתִי לָכֶם לֵאלֹהִים וַיְדַעְתֶּם כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם הַמוֹצִיא אֶתְכֶם מִתַּחַת סְבֻלַת מִצְרַיִם"

'וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מִתַּחַת סְבֻלַת מִצְרַיִם' הכוונה היא על בחינת 'עוזר דלים' – אלו הרשעים ש'סובלים את מצרים' ואינם מרגישים כלל ברעת השיעבוד ובצרת הגלות. 'וְהִצַּלְתִּי אֶתְכֶם מֵעַבְדֹתֵם' הכוונה היא על בחינת 'מוציא אסירים' – אלו הבינונים שמרגישים את השיעבוד בעבודתם, אלא שאין בכוחם להתגבר על יצרם. 'וְגֵאלְתִּי אֶתְכֶם' הכוונה היא על בחינת 'פודה עניים' – אלו הצדיקים שהם כלל לא היו משועבדים, והיותם בגלות הייתה רק לצורך הדור, ועליהם נאמר לשון גאולה בסתם.

והלשון הרביעית של הגאולה, 'וְלִקַּחְתִּי אֶתְכֶם לִי לְעָם וְהִיִּיתִי לָכֶם לֵאלֹהִים', היא מקיפה את כל חלקי העם היהודי, שכן היא מתמקדת ב'תכלית הגאולה העליונה שבעבור זה היה כל הגלות' והיא כוללת את הכל, שכן זו המטרה הסופית של כל אחד ואחד מבני ישראל.

בכל יהודי יש בחינה צדיק שאינו בגלות

מעמיק השפת אמת עוד יותר ואומר, כי אין לנו לראות את שלושת החלקים של בני ישראל, וכנגדם את שלושת בחינות הגלות, רק כגופים מחולקים, כשכל אדם מסווג בתוית כזו או אחרת: זה צדיק זה בינוני וזה רשע, כי האמת היא שמלבד עצם היות יחידי סגולה בבחינת צדיקים, עדיין יש לכל אדם בתוכו את כל שלשת החלקים, ואף את חלק הצדיק.

אצל כל אדם בישראל, ואף אם הוא רשע גמור, מצויה הנקודה האלוקית הטהורה והזכה – בה הוא למעשה צדיק גמור. יש לכל אדם גם את החלק בו הוא מתמודד עם יצרו הרע – בו הוא בבחינת בינוני, ויש גם את החלקים הרעים הבאים מחמת עוונותיו ומעשיו הרעים – בו הוא בבחינת רשע ושפל³³.

כך שגם אצל אדם שבמבט חיצוני עליו הוא נראה כבינוני או כרשע, עדיין מהבהבת בו נקודת הצדקות אשר היא ברת חורין ואינה מצויה בגלות. נקודה זו היא האפשרות של האדם להוציא את עצמו מתוך כבלי הגלות ולבוא אל הגאולה. שכן בדיוק ובאותה

33. וראה דבר נפלא ב'שפת אמת', שמות תרמ"ה ד"ה במדרש: "ובאמת כל ענינים אלו נמצאים בנפש ישראל בפרט, שיש תרי"ג איברים והגידין. ויש שבעים מהם שהם גבוהים במעלה, כמו שמצינו אבר שהנשמה תלויה בו, ולכן יש שבעים מיני טרפיות. ויש חכמה בינה דעת שהם בראש. ומתייחסים אלה הבחינות לבחינות אבות ושבתים ושבעים נפש ויש מאות מאות פשוטים כנ"ל".

כאן מסביר השפת אמת שלא זו בלבד שיש בתוך כל יהודי את נקודת הצדיק, הרי שלכל יהודי יש בתוכו את כל סדר ההשתלשלות מהאבות עד הששים ריבוא: יש בתוכו את האבות, השבטים, השבעים נפש והששים רבוא.

מידה שבכלל ישראל, הצדיקים שאינם בגלות הם אלו המכנינים את הגאולה עבור הכלל, כך גם אצל כל אדם מישראל מכינה נקודת הצדקות שבו את דרכו לגאולתו הפרטית.

משה רבינו ומרדכי הצדיק

על שני צדיקי עולם אנו מוצאים כי הם מצד עצמם היו בבחינת גאולה, אלא שהם הכניסו את עצמם אל תוך הגלות כדי להמשיך משם את הישועה והגאולה לבני ישראל: משה רבינו ומרדכי הצדיק.

את יסוד הדברים אנו למדים באמור במדרש הקובע כי משה רבינו ומרדכי הצדיק היו מתוקנים לגאולה, וזאת על סמך כי נאמר בהם התיבה 'היה', שמשמעותה שאותו אדם היה באותו מצב מתחילתו ועד סופו³⁴: "היה, אמר רבי יוחנן כל מי שנאמר בו 'היה' - הוא תחלתו והוא סופו, וּמִשָּׁה הָיָה רַעָה"³⁵ היה מתוקן לגאולה, 'אִישׁ יְהוּדִי הָיָה בְּשׁוֹשָׁן הַבְּיָרָה וְשָׁמוֹ מְרֻדְכִי"³⁶ - מרדכי היה מתוקן לגאולה"³⁷.

הראשון הוא משה רבינו, המרומז בדברי הפסוק³⁸: "מִשָּׁגֵב לְעֵתוֹת בְּצָרָה" - 'משגב' בגימטריא 'משה'³⁹, כי משה רבינו היה מוכן ומתוקן לעניין הגאולה, ולעמוד לימין בני ישראל כמשגב לעיתות בצרה. ולכן נכנס משה רבינו אל תוך הגלות, למרות שהוא לא

34. אסתר רבה ו ג.

35. שמות ג א.

36. אסתר ב ה.

37. יש להבחין כאן ברעיון עמוק החבוי בכך שדווקא על שני צדיקי עולם אלו, משה רבינו ומרדכי הצדיק, מצאנו כי הם היו מוכנים ומתוקנים לגאולה. כשבראש ובראשונה אנו יודעים את דברי השפת אמת (פורים תרמ"ג ד"ה בפסוק): "ואמת כי זה כחו של משה רבינו ע"ה, כידוע שמרדכי שורש משה רבינו ע"ה. לכן כתיב 'איש יהודי היה כו' ושמו מרדכי', כי בכל דור יש איש יחיד שכולל כל הדור והוא הארת משה רע"ה, ואז היה שמו מרדכי רק כי היה בזמן הסתר וגלות". והנה אנו מוצאים כי בני ישראל קבלו על עצמם את התורה, הן בימי משה רבינו והן בימי מרדכי הצדיק, כדברי הגמרא במסכת שבת (פח א): "אמר רבא, אף על פי כן, הדור קבלוה בימי אחשורוש. דכתיב (אסתר ט) 'קיימו וקבלו היהודים', קיימו מה שקיבלו כבר". וכבר נודע כי כל מטרת הגלות הייתה בשביל קבלת התורה, גלות מצרים הייתה הכנה לתורה שבכתב ושאר הגלויות הם הכנה לתורה שבעל פה (ראה להנצי"ב בהרחב דבר שמות יט יט, ועוד), והתורה היא למעשה הגאולה מהגלות. ולפיכך דווקא אצל שני צדיקים אלו שהביאו את התורה לכלל ישראל, אנו מוצאים כי הם היו מתוקנים ומוכנים לגאולה. [הערת המערכת: ועיין מדרש אסתר רבה פ"ו, ב: מרדכי בדורו כמשה בדורו].

38. תהלים ט י.

39. 'שפת אמת' שמות תרנ"ה ד"ה במדרש. למרות שרבינו השפת אמת ממעט לעסוק בענייני ראשי תיבות וגימטריאות (ראה: פני מנחם, בא תשנ"ה ליל שב"ק) הרי שאת גימטריא זו (שכבר הוזכרה על ידי חכמי הדורות, ראה: 'מגלה עמוקות' במדבר יז כג; 'תהלות ישראל' להמגיד מקוזניץ, תהלים נט יז; 'ישרש יעקב' להגה"ק בעל 'מלוא הרועים', ערך משגב; 'חומת אגן' להג"ר חיד"א, פרשת בשלח אות יח, ועוד) מזכיר רבינו פעם נוספת ('שפת אמת' אמור תרנ"ה במדרש) על הפסוק (תהלים מו ח): "ה' צְבָאוֹת עֲנָנוּ מִשָּׁגֵב לָנוּ אֱלֹהֵי יַעֲקֹב סֵלָה".

היה אמור במדרגתו להיות תחת שעבוד הגלות, כדי שמתוך הגלות הוא יוכל להביא את הישועה לכלל ישראל⁴⁰.

והשני הוא מרדכי הצדיק, אשר בעצם הווייתו היה מוכן לגאולה, וכדי לגאול את ישראל הוא הכניס את עצמו אל תוך הגלות, וכמו שנאמר⁴¹: **אֲשֶׁר הִגְלָה מִירוּשָׁלַיִם עִם הַגְּלוּת אֲשֶׁר הִגְלָתָהּ עִם יְכַנְיָה מֶלֶךְ יְהוּדָה אֲשֶׁר הִגְלָה נְבוּכַדְנֶאֶצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל**, ודרשו חז"ל⁴²: **"אשר הגלה מירושלים - אמר רבא, שגלה מעצמו"**. הגלות לא שלטה על מרדכי הצדיק, אלא הוא אשר הגלה את עצמו לתוכה.

לכן גם נאמר⁴³: **"וּמִרְדֵּכִי לֹא יִכְרַע וְלֹא יִשְׁתַּחֲוֶה"**, בלשון עתיד, ולא בלשון הווה 'ומרדכי אינו כורע ואינו משתחוה' – כדי לרמז את הרעיון האמור, שכבר מתחילתו היה מוכן מרדכי לעניין הגאולה והפדות מהמן הרשע, ומתחילה היה מרדכי הצדיק מיועד לעניין זה שהוא לא יכרע ולא ישתחוה להמן.

זו גם הסיבה שהמן לא יכול היה לשלוח יד במרדכי לבדו, כיון שכאמור היה מרדכי במעמד רם ונשגב מהגלות, ושלטונו של המן לא היה יכול עליו. לכן ביקש המן לשלוח יד בכל כלל ישראל, שהיו מצויים אז במצב שפל, והגלות יכלה להכריע אותם. ואף המפלה של המן לא באה לו כי אם לעת אשר התחיל לחשוב על מרדכי בפני עצמו, והכין את העץ כדי לתלותו עליו, ואז נגזר סופו של המן⁴⁴.

בחינת יוסף הצדיק

ושורש ענין הצדיק המכניס את עצמו אל הגלות, מצוי אצל יוסף הצדיק, אשר הוא הראשון שירד למצרים ובכך הכניס את עצמו אל הגלות כדי להכין את הדרך לבני ישראל

ואני בעניי אמרתי לרמז בזה את דברי הפסוק (תהלים ט ז): **"וַיְהִי ה' מִשְׁגָּב לְדָד מִשְׁגָּב לְעֵתוֹת בְּצָרָה"** ולפרש את כפילות הלשון לפי האמור בדברי השפת אמת, שיש שלוש בחינות בגלות, צדיקים בינונים ורשעים – הרשעים כלל אינם מרגישים שהם בגלות, הבינונים יודעים שהם בגלות, והצדיקים מכניסים את עצמם אל הגלות כדי להושיעם.

וזה כוונת הפסוק שבחינת 'משגב' שהוא בגימטריא 'משה' הרומז על כוח הצדיק הנכנס אל הגלות כדי לגאול את ישראל, הוא פועל הן כ'משגב לדך' – לאותם הרשעים שאינם יודעים כלל מגלותם, והן 'לעתות בצרה' – לאותם הבינונים היודעים כי הם מצויים בצרת הגלות.

40. ויש להוסיף שלפיכך בחינת הצדיקים בגלות מכונה כאמור 'פודה עניים', לפי שהוא בכוחו של משה רבינו ע"ה עליו העידה התורה (במדבר יב ג): **"וְהָאִישׁ מֹשֶׁה עִנְיֵו מֵאֵד מִכָּל הָאֲדָם אֲשֶׁר עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה"**.

41. אסתר ב ו.

42. מגילה יג א.

43. אסתר ג ב.

44. 'שפת אמת' פורים תר"נ ד"ה במגלת.

שיבואו אחריו⁴⁵. ומכך אנו למדים שהבחינה של יוסף הצדיק, הלוא היא קדושת הברית ומידת היסוד, היא זו למעשה שורש הגלות והגאולה לדורות, כשכל שמתרחקים מבחינה זו יש כוח לקליפת הגלות לשלוט על ישראל, ואילו תיקון המידה היא סוד הגאולה⁴⁶.

את תפקידו של יוסף הצדיק בגלות מול הגאולה אנו מוצאים בכך שבתחילת הגלות נאמר (שמות פרק א ח): **"וַיִּקֶם מֶלֶךְ חָדָשׁ עַל מִצְרַיִם אֲשֶׁר לֹא יָדַע אֶת יוֹסֵף"** ובגאולה נאמר (שמות יג ט): **"וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת עֲצֻמוֹת יוֹסֵף עִמּוֹ"**. הרי שהגלות באה כתוצאה מ'לא ידע את יוסף', ואילו הגאולה היא תוקף מידתו של יוסף⁴⁷.

"כי יוסף היה נזיר אחיו והוא שורש הגאולה, ואינו מרגיש הגלות לעולם. לכן כל זמן שידעו את יוסף לא התחיל השעבוד מצרים"⁴⁸.

וכוח זה הוא לדורות, שכל צדיק שהוא בבחינת יוסף הצדיק הרי הוא אינו מצוי תחת שליטת עול הגלות, והוא זה שיכול להכנס מעצמו אל תוך הגלות כדי להושיע ולגאול את בני ישראל.

"לכן גם הרשעים מריחין ריח מקדושת הברית ובורחין, אך הגלות מתחיל כשלא ידע את יוסף כו'. אף על פי כן, הצדיק שמרגיש בחינת יוסף איננו בגלות, ויכול להיות הגאולה על ידו"⁴⁹.

הפירוד מול האחדות

והאופן בו הצדיק המכניס את עצמו אל הגלות מביא את הגאולה לכלל ישראל, הוא אכן על ידי הבחינה של יוסף הצדיק, ששורשה היא ענין האחדות שזו היא הגאולה - מול הפירוד שזה הוא הגלות⁵⁰.

45. 'שפת אמת' פסח תרנ"ה ד"ה בפסוק: "יוסף הצדיק היה המכין לבני ישראל במצרים, שהכניס עצמו בגלות מצרים להיות הכנה לבני ישראל בגלות, ולכן זכה להיות לו עליה ביציאת מצרים".

46. 'שפת אמת' שמות תרמח ד"ה במדרש: "והוא בחינת יוסף הצדיק דכתיב 'אשר לא ידע את יוסף' משמע כשמתגלה הארת יוסף אין גלות".

47. 'שפת אמת' פסח תרנ"ה ד"ה בפסוק. וראה בזוהר הקדוש (פרשת וישב, קפד א): "תא חזי, דיוסף דאיהו ברית עלאה כל זמנא דאתקיים ברית שכינתא אתקיים בהדיהו דישאל בשלם כדקא יאות, כיון דאסתלק יוסף ברית עלאה מעלמא כדן ברית שכינתא וישאל כלהו בגלותא נפקו, והא אוקימנא דכתיב (שמות א ח) ויקם מלך חדש על מצרים אשר לא ידע את יוסף".

48. 'שפת אמת' חנוכה תרלז ד"ה בהלל.

49. 'שפת אמת' שמות תרל"ו ד"ה בלבת. וראה עוד 'שפת אמת' וישב תר"ס ד"ה בפסוק: "והנה יוסף היה הכנה לדורות, כמ"ש יוסף ירד למצרים וגידר עצמו מן הערוה, בזכותו כל אנשים נגדרו במצרים מן הערוה. ולאו דוקא מצרים רק בכל גלות מסייע כחו של יוסף הצדיק".

50. וזהו עומק כוונת חז"ל (בראשית רבה מד יח): "ויאמר לאברם ידוע תדע כי גר יהיה זרעך, ידוע שאני מפזרן, תדע שאני מכנסן", כי יסוד הגלות הוא הפיזור והפירוד, והגאולה היא האחדות והכינוס.

וזה לשון השפת אמת, בהטעימו עניין זה⁵¹:

וזהו שכתוב 'אשר הגלה עם הגולה' כו', כי להצדיק לא נצרך גלות רק כי הגואל מכניס עצמו עם הגולה להכנה לגאולה, וכל ענין הגלות הוא פירוד האחדות, והגאולה הוא האחדות. והצדיק שמאחד ומחבר כלל ישראל להיות אחד מיוחדין להקב"ה נקרא גואל⁵².

גלות – מסביר השפת אמת – עניינה הוא פירוד וחוסר אחדות. והגאולה היא הקיבוץ והאיחוד. לפיכך אין הצדיק מותיר את עצמו מחוץ לגלות, כי אם מכניס את עצמו פנימה, ומשהוא מצוי בתוך הגלות הרי הוא מאחד את כל בני ישראל להיות כאחד המיוחד להקב"ה, וזו היא הגאולה.

ומידה טובה זו של אחדות, היא בחינת יוסף הצדיק, שהוא כאמור היה הראשון שהכניס את עצמו אל הגלות, כמכין את הגאולה⁵³:

כי כל שבט הוא בחינה מיוחדת המאסף ומקבץ כל השייך לפרט שלו, ואחר כך יוסף מקבץ כל הפרטים. 'קמה אלומתי' הוא למעלה מהתערובות, ועל שם זה נקרא יוסף שהוא לעורר התוספות שבא מלמעלה מהטבע. וזה בא כשמתאחדין לבוא לאחדות וכינוס השלימות.

נמצאנו למדים שיוסף הצדיק שפתח במצוה והכניס את עצמו אל הגלות כהכנה אל הגאולה, הכשיר את הקרקע לכך שמידתו היא מידת האחדות תקבץ את בני ישראל יחדיו. ובמשך כל הדורות, מכניסים הצדיקים את עצמם אל הגלות כדי לשרש ולסלק את הפילוג והמחלוקת מבני ישראל, ובכך הם מביאים עלינו את הגאולה השלימה שהיא אחדות עם ישראל כולו עם הקב"ה.

חכם הנוגע בדבר אינו יכול להפר

יסוד עצום זה המלמדנו דעה כי אין הצדיקים מצויים בתוך הגלות, עליו הארכנו עד כה מפי כתבם של רבותינו החידושי הרי"ם והשפת אמת, וכאמור כבר מוקדם הוא בדברי השל"ה הקדוש, יש בכוחו לתרץ על דרך החסידות קושיה עצומה בה נתחבטו רבותינו גדולי המפרשים, וכדלהלן.

51. 'שפת אמת' ליקוטים לפורים.

52. והמשיך שם: "ודבר זה להיות דבוק באהבת ישראל הוא אחר ביטול הנפש אל הנקודה שלמעלה מהנפש ושורש הנפשות של ישראל אחד כמו שכתוב במדרש על שבעים נפש עיין שם וכן הנפשות קרובות כו', ולזאת למעלה מהנפש שם שורש החיות הנמשך לנפשות ישראל וזהו שכתוב במגילה נקהלו ועמד על נפשם כי האחדות בא על ידי זה שבאין למעלה מבחי' נפש וכן כתיב ועמד על נפשם כי שם הכל אחד", ועיין שם עוד באריכות הדברים.

53. 'שפת אמת' וישב תרמ"ט ד"ה במדרש.

ההלכה היא שאדם שנדר נדר כלשהו וניחם על נדרו, הרי זה נשאל לחכם ומתירו. אלא שאותו היתר שניתן לחכם להתיר את הנדר אינו אמור כי אם באופן שהוא אינו נוגע בדבר, שאז יכול הוא להתיר. אולם באם החכם נוגע בדבר, כי הנדר מתייחס גם אליו בהקשר כזה או אחר, אסור לחכם להתיר את הנדר.

דוגמא פשוטה למקרה בו החכם הוא נוגע בנדר הוא במקרה שאדם נדר שהוא אוסר על עצמו את הניית בני עיר פלונית. כעת יכול אותו אדם להתיר את נדרו אצל כל חכם שיהיה, מלבד אם אותו חכם הוא בן אותה העיר עליה נדר, שכן החכם הוא נוגע בדבר. למעשה, אם הנודר עבר על ההלכה והוא כן נשאל לחכם והחכם התיר לו את נדרו – הנדר בטל. אולם מעיקר הדין אין ראוי לעשות כן. וכך הוא שנפסק להלכה למעשה⁵⁴.

מה נתרעמו חכמי ישראל על רבה בר בר חנה?

אם אכן ההלכה הברורה היא שחכם הנוגע בדבר אינו יכול להתיר את הנדר – מקשה הגאון המשנה למלך⁵⁵ – כיצד נפרנס דברי גמרא ערוכה בה אנו רואים שחכמי ישראל היה להם תרעומת וטרוניא על רבה בר בר חנה שלא התיר נדר באופן בו הוא היה נוגע. בין האגדות המפורסמים של רבה בר בר חנה, שבמסכת בבא בתרא, מספר רבה בר בר חנה על בת קול מיוחדת ששמע בעת ש'ההוא טייעא' – סוחר ישמעאלי הוליכו אל הר סיני⁵⁶:

שמעתי בת קול שאומרת: אוי לי שנשבעתי, ועכשיו שנשבעתי מי מפר לי? כי אתאי לקמיה דרבנן, אמרו לי: כל אבא - חמרא, כל בר בר חנה - סיכסא! היה לך לומר: מופר לך. והוא סבר: דלמא שבועתא דמבול הוא. ורבנן? א"כ, אוי לי למה⁵⁷.

אותה בת קול ששמע רבה בר בר חנה הייתה כביכול קולו של הקב"ה שאמר: אוי לי שנשבעתי על הגלות בה מצויים בני ישראל, ועכשיו שנשבעתי מי מפר לי. רבה בר בר

54. ראה רמב"ם (הלכות נדרים פ"ז ה"ט): "אסר על עצמו הניית בני העיר אסור להשאל על נדרו לחכם מבני אותה העיר (ההיא), ואם נשאל והתיר לו הרי נדרו מותר כמו שבארנו", ושולחן ערוך (יו"ד סי' רכח ס"ה): "אסר על עצמו הניית בני העיר, אסור להשאל על נדרו לחכם מבני אותה העיר. ואם נשאל והתיר לו, הרי נדרו מותר". ומקור הדברים הוא בתלמוד הירושלמי במסכת נדרים (פ"ה ה"ד) וכפי שהאריכו נושאי כלי הרמב"ם והשר"ע.

55. הלכות נדרים פ"ז ה"ט.

56. בבא בתרא עד א.

57. ובפירוש הרשב"ם שם: "שנשבעתי - מן הגלות כדכתיב קראי טובא בנביאים. והוא - רבה בר בר חנה סבר דלמא שבועתא דמבול דכתיב אשר נשבעתי מעבור מי נח וגו' (ישעיהו נד) אותה שבועה היה רוצה להפר ויחריב את העולם במבול ולפיכך לא רצה להפר. ורבנן - דקרו ליה סיכסא אמרי א"כ לא הוה ליה למימר אוי לי אלא משום דבכל צרתם לו צר.

חנה סיפר את הבת קול ששמע לחכמי ישראל, והם גערו בו, מדוע הוא לא ניצל את ההזדמנות הנדירה לענות ולומר שהוא כחכם הרי הוא משתמש בכוחו להפך את השבועה, ובכך הייתה יכולה לבוא הגאולה לכלל ישראל.

הגמרא מסבירה שרבה בר בר חנה היה סבור בזמן שמיעת הבת קול, שכוונת הקב"ה היא לשבועת המבול, בה נשבע הקב"ה שיותר הוא לא יביא מבול על העולם. אולם רבנן הבינו שכוונת הקב"ה לא הייתה כי אם לשבועת הגלות, שהרי הקב"ה בכל צרתם לו צר, וזהו ה'אוי' שאמר על כך. ולפיכך הם התרעמו על רבה בר בר חנה שלא ניצל את שעת הכושר המיוחדת להפך לקב"ה את שבועתו.

תרעומת זו של חכמי ישראל כלפי רבה בר בר חנה – טוען המשנה למלך – אין לה לכאורה כל הצדקה. כי גם אם לו היה מבין רבה בר בר חנה את כוונת הקב"ה שהיא על שבועת הגלות, הוא לא היה יכול כחכם להפך את השבועה. שהרי אם חידדו לעיל את ההלכה הקובעת כי כל אפן שבו החכם נוגע בדבר אין הוא יכול להתיר, הרי שכאן זה מקרה ברור של נגיעה בדבר.

הרי רבה בר בר חנה הוא גם חלק מכללות בני ישראל המצויים בגלות, ושבועת הגלות נוגעת לו בדיוק כמו שהיא נוגעת לכל אחד מבני ישראל, שכן על ידה הוא יצא מגלות לגאולה. ואם הוא נוגע בדבר, הרי אסור לו להתיר את הנדר, ומה התרעמו עליו חכמי ישראל על אי התרת הנדר, בעוד שההלכה עומדת לימינו.

הצדיקים אינם בגלות ולכן רב"ח אינו נוגע

שאלה גדולה זו הסעירה את חכמי ישראל, וכמה וכמה תשובות נאמרו בדבר⁵⁸. אולם מחשבת החסידות הנחקרת במאמרינו הנוכחי ומסיקה כי הצדיקים אינם מצויים בכבלי הגלות מספקת לנו תשובה ברורה ונהירה על שאלת המשנה למלך:

58. המשנה למלך עצמו מנסה לתרץ את קושייתו: "ואם היינו אומרים שדין זה של הירושלמי הוא דוקא לכתחלה, אבל בדיעבד אם התיירוהו מותר, דומיא דנשבע לתועלת חברו דאית ליה לר"ת דאם התיירוהו מותר, היה אפשר לומר דמה שגנוהו חכמים הוא דכיון דבדיעבד מותר היה לו לומר מותר לך. ומה שאמר הקב"ה 'ועכשיו שנשבעתי מי מיפר לי' לא היה רוצה שיתירוהו כיון דלכתחלה אסור, אלא הכוונה היא שאיננו נמצא מי שיפר לי לפי שכל ישראל נוגעים בדבר. ומיהו הדין אינו נוח בעיני וצ"ע".

בעל 'בנין אריאל' (פרשת מטות) מביא את קושית המשנה למלך, והוא כותב על כך: "ואנא גברא קא חזינא תיובתא לא חזינא", כשהוא מסביר שכל הטעם שהנוגע בדבר אינו יכול לדון הוא מפני שאנו חוששים שמא יטה לבבו וידמה בעיניו להתיר את האסור או לאסור את המותר, וכן בהיתר הנדר אנו חוששים שמא מחמת ההנאה שיש לו בהיתר זה הוא יבוא להתיר את האסור מן הדין. אלא שכל זה שייך דווקא בבני אדם ששוחד ההנאה יכול להכשילם בכגון דא. אולם גבי הקב"ה לא ניתן לומר כך, שהרי הקב"ה יודע היטב כי יש פתח להתיר את נדרו, אלא שהקב"ה לעצמו אינו יכול להתיר את הנדר, מחמת שהוא מקיים את כל התורה בה נאמר 'לא יחל דברו', אבל לאחרים אין כל מניעה להתיר לו, אם אכן רצונו שיתירוהו לו".

הצדיקים אינם נוגעים בדבר ככל שמדובר בעניין הגלות, וזאת מפני שהגלות כלל אינה שולטת על הצדיקים. לו אכן היה רבה בר בר חנה אדם מן השורה המצוי בתוך הגלות, הרי שהיתר שבועת הקב"ה על הגלות הייתה נוגעת אליו, ומשכך הוא לא היה יכול להפירה.

אולם מכיון שהעלינו שמצד עצמם אין הצדיקים מצויים בגלות כלל. הם במדרגה רוחנית גבוהה בהרבה מהגלות הגשמית, וכל כבלי השעבוד אינם חלים עליהם. הרי שרבה בר בר חנה אינו נחשב כלל לנוגע בדבר, ושפיר התרעמו עליו חכמי ישראל על כך שלא התיר את נדרו של הקב"ה.

הגאון רבי חיד"א בספרו פתח עינים מעיר על תירוץ הבנין אריאל, שאיסור ההפרה היא לא מחשש נוגע אלא הוא גזירת הכתוב: "ואיני יודע איך לא צדד דקושיית הגאון הרב משנה למלך היא קושיה לדעת הריב"ש (סי' תו) שכתב דטעם הירושלמי דצריך שלא יהא נוגע בדבר הוא משום דהוה ליה כמתיר נדרי עצמו, ולא שייך תירוצו כמבואר". ועיין שם מה שכתב לתרץ.

עוד בנידון קושיה זו יעוין: שו"ת תורת חסד הקדמון סי' כג; אמרי שפר להר"ש פרימו, דרוש לפרשת נח; חתם סופר גיטין לה ב; חסדי דוד להר"ד פארדו, תוספתא נדרים פ"ה ה"ו; דברי מלכיאל ח"ב סי' עא אות נח, ואכמ"ל בזה.